

JOSIP BAOTIĆ

IZ PROBLEMATIKE VEZA »ENKLITIČKIH« OBLIKA LIČNIH ZAMJENICA SA PRIJEDLOZIMA

1. Veze prijedlogâ i kraćih oblika akuzativa ličnih zamjenica, *me, te, se* i *nj*, neobične su sa aspekta sinhronije u srpskohrvatskom jeziku zbog toga što: a) narušavaju sistem odnosa karakterističnih za povezivanje leksičkih jedinica u govorni lanac i b) što se akcenatski likovi pojavnih oblika ne mogu pravolinijski podvesti pod zakonitosti razvoja našeg akcenatskog sistema bez obzira što se uklapaju u osnovna pravila distribucije akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku.

U našim gramatikama, i pored toga što ih karakterizira dijahronijski pristup pojavama, preko ovoga se prećutno prelazi. Mada se navode brojni primjeri ovakvih veza i daju pravila za određivanje akcenata, ne osvjetljava se priroda veze prijedloga i »enklitičkih« oblika ličnih zamjenica kao ni razlika u akcenatskoj slici između veza dvosložnih i jednosložnih prijedloga sa navedenim zamjениčkim oblicima. Posljedica takvog pristupa je da dva osnovna pitanja — zašto se kraći zamjениčki oblici nazivaju enklitikama i u pozicijama u kojima se enklitike ne mogu naći, te zašto se akcenatski lik veza dvosložnih prijedloga i ovih oblika razlikuje od akcenatskog lika jednosložnih prijedloga i istih zamjениčkih oblika kada to nije diktirano fonološkim momentima — ostaju bez odgovora.

U ovom radu pažnja je posvećena upravo tim pitanjima.

2. M. Stevanović u svojoj gramatici *Savremeni srpskohrvatski jezik*¹, govoreći o promjeni ličnih zamjenica i ukazujući na neke posebne odlike ovih riječi, ističe da lične zamjenice 1, 2. i 3. lica »u gen., dat. i akuz. i jednine i množine imaju dvojake oblike: duže, akcenatske, i kraće, enklitičke«, te da »lična zamenica svakog lica pored akcenatskog ima i enklitički oblik u književnom jeziku samo u akuzativu«². Sličnu formulaciju nalazimo i kod T. Maretića kad, navodeći oblike ličnih zamjenica, kaže: »Gdje su stavljena po dva oblika, akcentovani i neakcentovani, tamo je neakcentovani oblik enklitičan«³. Za akuzativ

¹ M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Beograd, 1970, (dalje u tekstu: Stev., Savr.)

² Stev., Savr., 304

³ T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963, 189 — (dalje u tekstu: Mar., Gram.)

singulara kao enklitičke oblike obojica navode: *me, te, ga, nj, je, (ju)* i *se*.

3. U lingvističkoj teoriji pojam enklitike u velikoj mjeri jedinstveno se interpretira. Pod enklitikama se podrazumijevaju riječi koje nemaju vlastitog akcenta i koje se zbog toga izgovaraju zajedno sa riječima koje imaju akcent i koje se u govornom lancu nalaze ispred njih⁴. Sa ovim su usaglašene i definicije u pomenutim gramatikama. Stevanović ističe da su enklitike »uvek bez akcenta« i da »akcenatski čine celinu sa neposredno prethodnim rečima«⁵, a Maretić da su to »riječi bez akcenta« i da se izgovaraju »zajedno s riječima koje pred njima stoje«⁶.

Od ovih definicija razlikuje se u izvjesnoj mjeri definicija koju daje R. Simeon u Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva. On enklitike definiše kao riječi koje nemaju vlastitog akcenta ili kao riječi koje ga gube kad se naslone na naglašenu riječ koja stoji pred njima⁷. Primjere za ilustraciju ove druge kategorije riječi ne daje pa je teško reći na šta se tu misli. Jedno je sigurno da ne misli na veze prijedloga i imenica u kojima akcent prelazi na prijedlog, jer ovakve spojeve naziva poluenklitikama⁸.

4. Oblici *me, te, ga, je (ju)* i *se* najčešće se i ponašaju kao enklitike — javljaju se uz akcentogene riječi kao sastavni dio jedinstvenih akcenatskih cjelina: *glědā me, vīdī te, vōlī ga, trāžī je, čěšljā se*. Zbog toga se oni mogu nazivati i enklitikama, odnosno enklitičkim oblicima ličnih zamjenica. Za kraći oblik akuzativa zamjenice trećeg lica takav naziv nije adekvatan jer se *nj* u našem jeziku ne može naći u sličnoj poziciji. Konstrukcije tipa *gleda nj*, u kojima bi ovaj oblik bio povezan sa akcentogenom riječi, nisu ovjerene.

Na drugoj strani, ne samo *nj* nego i oblici *me, te* i *se* ponašaju se nekarakteristično za enklitičke oblike — sa prijedlozima tvore padežne sintagme poput akcentogenih riječi, što prave enklitike, pa ni ostali enklitički oblici zamjenica ni u akuzativu, ne mogu.

5. Ni Maretić ni Stevanović, kada govore o povezivanju ovih oblika sa prijedlozima, ne upotrebljavaju termin *enklitički oblik* za zamjenice. U njihovim gramatikama konstatuje se da se »sreće upotreba i *kraćih oblika* ličnih zamenica s predlozima«⁹, odnosno da se »kraći

⁴ Vidi: *Srpskohrvatski jezik*, Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja, Beograd, 1972, pod *enklitika*, str. 84 b; O .S. Ahmanova, *Slovar' lingvističeskikh terminov*, Moskva, 1966, pod *enkliza*, str. 526

⁵ Stev., Savr., 164

⁶ Mar., Gram., 136

⁷ Osnovnu definiciju za enklitike R. Simeon daje prema definicijama u poznatim rječnicima: *Wörterbuch der grammatischen und metrischen Terminologie* Hofmann-a i Rubenbauer-a (Heidelberg 1950) i *A Dictionary of Linguistics* Peia i Gaynora (New York, 1954): »enklitika... riječ koja nema vlastitog naglaska već se izgovara kao fonetska (akcenatska) cjelina s naglašenom prethodnom riječju ili riječ koja ga gubi kad se nasloni na naglašenu riječ koja stoji pred njom«, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb, 1969, 306 b.

⁸ Vidi: R. Simeon, o. c., str. 306 i 307

⁹ Stev., Savr., 305

oblici za ak. sing. uzimaju i sa prijedlozima¹⁰ (isticanje moje). Mada termin *kraći oblik* nigdje nije lingvistički definiran i mada ne može biti ekvivalent terminu *enklitički oblik*, obojica autora njime žele da premoste nesklad između značenja termina *enklitički* i pozicije u kojoj se našao kraći oblik zamjenice. Maretić, istina, kaže: »Što se govori na *me*, za *te*, u *se* itd., to je zato jer su oblici *me*, *te*, *se* nekad bili pravi neenklitički oblici za ak. sing., a oblici *mene*, *tebe*, *sebe* upravo su genitivi koji su primili službu akuzativa«¹¹. Kod Stevanovića nema ni ovakve opaske, a bez nje ne samo da ostaje nejasno zašto se neki »enklitički« oblici javljaju u vezama sa prijedlozima, a neki ne, nego se ni na koji način veze prijedloga i kraćih oblika ličnih zamjenica ne izdvajaju kao specifična pojava u srpskohrvatskom jeziku.

Uza sve slabosti ovakvog tretmana, ništa sretnije rješenje ne bi bilo da su oblici *me*, *te*, *nj* i *se* u konstrukcijama sa prijedlozima nazvani akcentogenim riječima. Nigdje u jeziku na jednom mjestu tako ilustrativno nisu se ispreplele sinhronija i dijahronija kao u ovim vezama.

6. Posmatrano iz perspektive dijahronije, oblici *me*, *te*, *se* i *nj* akcenatski su oblici ličnih zamjenica. Za prva tri nije potreban neki poseban napor da se pokaže da su oni fonološki modificirani oblici starih akuzativa *mę* *tę* i *sę*, nastali u procesu uprošćavanja našeg vokalskog sistema, odnosno izjednačavanjem staroslavenskog vokala *ę* sa vokalom *e*. Ni put od akuzativa zamjenice trećeg lica, *i*, do standardnog *ń* nije mnogo složeniji. Poznato je da se ovaj oblik razvio iz praslavenskog *jǫ*. Isto tako je poznato da je suglasnik *n* iz praslavenskih prijedloga **kъn*, **sъn* i **vъn* u vrijeme trajanja zakona otvorenih slogova postao sastavnim dijelom zamjениčkih oblika¹². Tako je i oblik akuzativa *i* imao paralelnu formu *іъ* u konstrukcijama s prijedlozima. Put od nje do *ń* u savremenom srpskohrvatskom jeziku nije ništa manje providan od puta kojim je *tę* prešlo u *te*.

U svojoj Istoriji jezika A. Belić eksplicitno ističe: »Oblik *mene*, *tebe*, *sebe* — oblik je starog gen., a oblici *mę*, *tę*, (*sę*) — jesu oblici starog ak. (isp. ind. *mām* i *vām*); dakle, njihova naporednost je donijeg datuma«¹³. Isto bi se moglo reći i za *i*, odnosno *іъ*, u odnosu na oblike *jego*, *jega*, *njega*.

7. Kao i ostali osnovni oblici zamjenica i oblici *mę*, *tę*, *sę* i *i* (*ńъ*) bili su nosioci akcenta te su se mogli naći u svim pozicijama u kojima se mogu naći tonične riječi. Potvrde za ovakvu tvrdnju pružaju i sačuvani staroslavenski spomenici iz poznijeg perioda¹⁴. Kada

¹⁰ Mar., Gram., 189

¹¹ Mar., Gram., 190

¹² P. Đorđić, *Staroslovenski jezik*, Matica srpska 1975., str. 109

¹³ A. Belić, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, knj. II, sv. 1. Reči sa deklinacijom, Beograd, 1972, str. 104

¹⁴ Usporedi: J. Hamm, *Staroslovenska gramatika*, Zagreb 1963, str. 134; V. F. Krivčik i N. S. Mozejko, *Staroslavjanskij jazyk*, Minsk 1974., str. 115. Hamm daje primjer iz Sinajskog euhologija (XI vijek), *ѡ молимы съхрани и ма отъ въсѣхъ реченьхъ*, a evo još jednog iz izvora *тебѣ са мили оѣмь ѡ молимы вѣко чкмоуе*. Istog značaja su i primjeri iz Zografskog

su ovi oblici izgubili akcenat, teško je reći. Obično se ukazuje da je taj proces tekao paralelno sa prodorom genitivnih oblika i za akuzativ¹⁵ i daje širok raspon od XI do XIII stoljeća kao vrijeme u kome se sve ovo odvijalo¹⁶.

Na ovom mjestu nećemo ulaziti u prirodu akcenta. O njoj će biti riječi docnije. Zadovoljićemo se konstatacijom da su akuzativni oblici iz kojih su se razvili *me, te, se i nj* bili do kraja XIII stoljeća, a možda i duže, sa akcentom i da je njihova kombinacija sa prijedlozima kao proklitikama tada bila sasvim normalna pojava.

8. Tragovi akcenatske prirode oblika *me, te, se i nj* sačuvali su se do današnjih dana. Oni se jedini od enklitičkih oblika javljaju i sa prijedlozima. Ali za razliku od ostalih akcentogenih riječi, pa i zamjenica, njihova veza sa prijedlozima je specifična.

Dok ostale akcentogene riječi iz veza sa prijedlozima u kojima ostaju bez akcenta jer se on prenosi na proklitiku, *na glavu, za sebe*, mogu izaći sa akcentom, *(na) glavu, (za) sebe*, pomenuti zamjениčki oblici ne mogu iz ove veze izaći kao akcenatski samostalne riječi. To govori da je veza prijedloga i kraćih zamjениčkih oblika drugačija od veze prijedloga i drugih riječi. Mada nema sumnje da je akcenat koji se u ovakvoj vezi javlja na prijedlogu svojim porijeklom vezan za zamjениčki oblik, odnosno da je sa njega prenesen, prijedlozi nemaju svog akcenta, on se ne može vratiti na zamjenicu. Zbog toga su veze prijedloga i kraćih zamjениčkih oblika specifične u našem jeziku. One nisu, poput ostalih, slobodne, privremene i akcenatski razrušive cjeline, nego su stalni, okamenjeni i nerazrušivi akcenatski spojevi dviju ili više riječi. A to je dovoljan razlog da ih posebno tretiramo, čak i uz saznanje da za kraće oblike zamjenica iz ovakvih spojeva ne možemo reći da su akcentogene riječi, kao što se ne može reći ni da su enklitike.

9. Čini nam se da bi tretman zamjениčkih oblika *me, te, se i nj* u vezama sa prijedlozima kao poluenklitika u srpskohrvatskom jeziku bio najadekvatniji, tim prije što termin u lingvističkoj teoriji postoji¹⁷. Kod R. Simeona čitamo da su poluenklitike »riječi sa naglaskom koje pokazuju tendenciju da budu enklitike te se obično i stavljaju sa njima u isti red«¹⁸. Za ilustraciju navodi primjere iz ruskog jezika: *на берег*,

evanđelja: *на погребение ма сътвори* (Mat. XXVI, 12), *что ма съпрашаешу* (Ivan, XVIII, 21), te iz Asemanova evanđelja: *и искрънѣто своего ѣко и самъ са* (Luka X, 27) Primjeri su uzeti iz tekstova datih u knjizi *Odabrani staroslovenski tekstovi* R. Aleksića, Beograd, 1960.

¹⁵ Vidi: G. A. Haburgaev, *Staroslovjanskij jazyk*, Moskva, 1974, 210

¹⁶ Haburgaev u navedenoj knjizi iznosi mišljenje po kome se taj proces nije mogao vršiti prije XI vijeka: »Ipak kasnije (ne prije XI v.) ovi oblici počeli su prelaziti u enklitike«, dok Krivčik i Mozejko navode: »Treba ukazati, ipak, da su nešto kasnije, u XII — XIII v., oblici akuzativa *me te i se* koji su nekad u slavenskim jezicima bili u pogledu akcenta samo stalni oblici, izgubili ovu samostalnost, vezavši se akcenatski za susjednu riječ«, o. c., str. 115.

¹⁷ R. Simeon u citiranom rječniku pored ruskog, koji je isti kao i naš, navodi i francuski termin *semi-enclitique*, str. 307.

¹⁸ I definiciju poluenklitike Simeon daje prema Marouzeauovoj definiciji u *Lexique de la Terminologie Linguistique*, odnosno Springhettievoj u *Lexicon linguisticae et philologiae*.

nó vodu, zá nočʹ, nří smerti, dó smerti, vó vřemja, mada je mogao adekvatne korelate dati i iz našeg jezika: *nā vodu, zā nōć, nā rūku* itd.

Kao što se vidi, R. Simeon u ovu kategoriju riječi ne svrstava kraće oblike zamjenica u vezama sa prijedlozima. Mada on eksplicitno za ove oblike kaže da su enklitike¹⁹, nismo sigurni da nije u pitanju preuzeto mišljenje iz naših gramatika, u kojima se ne operiše terminom poluenklitika. Nema sumnje da bi uvođenjem ovog termina i svrstavanjem kraćih oblika ličnih zamjenica koje stupaju u vezu sa prijedlozima u kategoriju poluenklitika bile otklonjene proturječnosti koje se javljaju kao posljedica svrstavanja ovih oblika među enklitike. Tim bi bilo, kao pitanje, skinuto povezivanje kraćih oblika zamjenica i prijedloga, »neakcentogenih« riječi u »akcentogenu« cjelinu.

10. Drugo pitanje, akcenatska slika veza kraćih oblika zamjenica sa prijedlozima, posmatrano u cjelini, nije ništa detaljnije, a, čini nam se, mi bolje riješeno od tretmana kraćih zamjениčких oblika sa prijedlozima.

Kao što je poznato, u savremenom srpskohrvatskom jeziku akcenatsku sliku veza dvosložnih prijedloga sa kraćim zamjениčких oblicima karakterizira kratkosilazni akcenat (˘) na prvom slogu prijedloga i dužina (ˉ) završnog vokala: *prědā me, ūzā te, nādā se, pōdā nj*, dok veze jednosložnih prijedloga sa istim zamjениčких oblicima imaju dugozlazni akcenat (ˉ) na prijedlogu: *zá me, pó te, ú se*²⁰. Nije teško uočiti da se ova dva akcenatska lika suštinski razlikuju i da se ne mogu izvesti iz jednog akcenatskog lika zamjениčких oblika kao rezultat zakonitosti koje su vladale u razvoju našeg akcenatskog sistema. U teoretskom pristupu, prvi (*prědā me*) podrazumijeva cirkumfleksnu, a drugi (*zá me*) akutsku intonaciju riječi sa koje se akcenat prenosi na prijedlog, u ovom slučaju starih akuzativnih formi ličnih zamjenica. Drugim riječima, da bi se objasnilo stanje u standardnom jeziku danas, treba pretpostaviti da su zamjениčких oblici *mě, tě i se* bili i cirkumfleksno i akutski intonirani.

11. Ovakvo tumačenje uzroka razlika u akcenatskoj slici dvosložnih i jednosložnih prijedloga sa kraćim zamjениčких oblicima u našoj akcenatskoj literaturi do danas nije osporavano. Najeksplicitnije izloženo nalazimo ga kod Belića: »Kada su zamenice u vezi s predlozima, treba obratiti naročitu pažnju na ove slučajeve: a) u štok. dijalektima u dvosložnim oblicima predloga imamo povlačenje akcenta: *pōdā se, mēdū se, pōdā me* i sl.; ovo se slaže sa čakavskim akcentom: *zā me, pō me, zā se* i sl.; *prědā me, pōdā me* i sl.; b) kada su predlozi jednosložni, akcenat je u štokavskom na zamenici: *nā me, zá te, ú se* i sl., dakle: *nā mē, nā tē* i sl.; u čakav. imamo nešto što nije s tim identično, ali što je takođe novo: *nā mene, pō ŋega* i sl., a prema tome i *predā mene*, — izvršilo se pod uticajem instr. *sā tobūn* i sl. pa se to prenelo sa jednosložnih predloga na mnogosložne; zato *predā mene* i sl.

¹⁹ R. Simeon, o. c., str. 307.

²⁰ Stev., Savr., 306; B. Nikolić, *Osnovi mlađe novoštokavske akcentuacije*, Beograd, 1970, 47.

Dvojak način prenošenja akcenta sa zamenica pretpostavlja dvojak akcenat u zamenica: *mę* i *mę* = *mę*²¹.

Posljednja rečenica se i kod drugih ili citira ili preuzima kao sud kada se objašnjava akcenatska slika veza o kojima govorimo²².

12. Teza da su zamjenički oblici *mę*, *tę*, *sę* bili i cirkumfleksno i akutski intonirani, kao što smo vidjeli, počiva na sačuvanom stanju u sinhroniji, odnosno na rekonstrukciji akcenatske slike. Na prvi pogled, čini se da je ona čvrsta. Dijalektološka građa iz štokavskog dijalekta pokazuje da su i jedan i drugi akcenatski tip ostvareni i u vezama koje Belić ne pominje, odnosno koje nisu dobile status standardne vrijednosti u našem jeziku. Naime, pored silaznog akcenta na dvosložnim prijedlozima (*prědā me*), na širokom području potvrđeni su i oblici sa silaznim akcentom na jednosložnim prijedlozima: *zā me*, *zā se*, *nā te*, odnosno sa dugouzlaznim akcentom u vezama dvosložnih prijedloga i kraćih oblika zamjenica: *predā me*, *uzā se*²³. Njihovo postojanje, bez obzira na činjenicu da su akcenatski likovi *zā me* i *predā me* i u dijalektima marginalni u upotrebi u odnosu prema *zā me* i *prědā me*, i te kako je značajno. Ono eliminiše pitanje zašto se u vezama dvosložnih prijedloga sa zamjenicama javlja jedan tip akcenatske slike, a u vezama jednosložnih prijedloga drugi kao loše postavljeno — umjesto pitanja zašto je preovladao jedan tip akcenta u jednim, a drugi u drugim vezama.

13. Akcenatski lik veza tipa *zā me* i *prědā me* mogao se razviti samo kao rezultat starog štokavskog prenošenja akcenta na proklitike. Ovim prenošenjem, karakterističnim za sve štokavske govore, bile su zahvaćene riječi sa cirkumfleksnim akcentom kada su činile sintagmatsku cjelinu sa prijedlozima. Akcenat osnovne riječi, u takvim situacijama, prelazio je na proklitiku a da pritom nije mijenjao svoju prirodu — silaznu intonaciju²⁴. Istina, za izvođenje ovakvog zaključka nisu podesne sintagme prijedloga i zamjeničkih oblika *me*, *te* i *se* zbog toga što je nekadašnji vokal *ę*, kao dug, mogao biti i akutski i cirkum-

²¹ A. Belić, o. c., str. 111.

²² Vidi: B. Nikolić, o. c., str. 47. J. Matešić, istina, samo ističe posebnost pojave: »Eine besondere Erscheinung stellt die Verbindung der klitischen Akkusativformen *nj*, *me*, *te*, *se*, *nju* mit den Präpositionen dar.«, u *Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*, Heidelberg, 1970, str. 203.

²³ Odnos tipa *nā me/prědā me* navodi Ivšić u radu *Današnji posavski govor* (Rad 197, str. 36): »Prema književnom: *ū me*, *zā te* i *zā se* govori se u Posavini obično: *ū me*, *zā te*, *zā se* (na pr. u Komarnici, Živikama, Batrini, Strizivojnoj, Šiškovcima i drugdje)«. Sličnu pojavu registruje i Pešikan za starocrnogorske srednjokatunske i lješanske govore: »Sa jednosložnim predlozima beležio sam samo *nā se* (izr.: ne dā nā se) i *ū se* — i to dosta retko«, SDZb. XV, 153. Za odnos tipa *nā me/predā me* I. Popović kaže: »Ja mogu da potvrdim njihovu upotrebu iz dva ikavska govora, prvo iz Istre: *podā me*, *nā se*, *zā se*, *podā se* (Premantura); drugo iz bačkih bunjevačkih govora. Ali svakako tu crtu poznaju i mnogi drugi jekavski govori, takođe i različiti drugi ikavski govori.«, Naš jezik, n. s., knj. III, sv. 5—6, str. 188.

²⁴ Vidi: A. Peco, *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Beograd, 1971, str. 31.

fleksno intoniran. Da je u ovakvim vezama, ipak, bio cirkumfleksno intoniran, zaključuje se na osnovu i danas brojnih akcenatskih ekvivalenata u vezama prijedloga i imenice tipa *nā vodu* i *prěko brda*, u kojima se mnogo lakše može utvrditi priroda akcenta osnovne riječi. Naime, poznato je da akutsku intonaciju nisu mogli imati kratki vokali *o* i *e* i poluglasi, drugim riječima da su ovi bili samo cirkumfleksno intonirani²⁵.

Mada akcenatski likovi *zā me* i *prědā me* nisu identični akcenatskim likovima *nā vodu* i *prěko brda*, kvantitet završnog vokala prijedloga je drugačiji, oni su rezultat istog procesa. Budući da je i pitanje kvantiteta završnog vokala prijedloga u vezama sa zamjeničkim oblicima posljedica zakonomjernosti koje su važile i za imeničke veze sa prijedlozima, zaključak da su i zamjenički oblici iz ovakvih veza morali biti akcentirani kao i imenički, dakle, cirkumfleksno, ne bi se mogao osporiti.

14. Akcenatske likove veza *zā me* i *predā me* karakterizira uzlazni akcenat, a on se ne može izvesti iz cirkumfleksno intoniranih oblika *mę, tę i sę*. Budući da se akcenatski lik *zā me* i *predā me* u suštini ne razlikuje od akcenatskog lika veza prijedloga i imenica tipa *zā kravu* i *prěkò brata*²⁶, za koji je odgovor nađen u akutskoj prirodnoj akcenta osnovnih oblika (*za*) *krāvu* i (*preko*) *brāta*, zaključak da su navedeni zamjenički oblici, pored cirkumfleksne intonacije, morali biti i akutski intonirani izgleda neosporivim.

Kao što se vidi, razlika između akcenatskih likova tipa *zā kravu*, *prěkò brata* i *nā vodu*, *prěko brda*, koja se zbog toga što sa aspekta sinhronije imaju iste ishodne oblike: (*za*) *krāvu*/(*na*) *vōdu* i ne može drugačije objasniti nego kao posljedica razlike u porijeklu akcenta u oblicima *krāvu*, *brāta* i *vōdu*, *brđo*, poslužila je i za zaključak da je, zbog pojavnih akcenatskih likova *zā se* i *prědā se*, akcenat zamjeničkih oblika *mę, tę i sę* bio i akutske i cirkumfleksne prirode.

Mada polazeći od ovakve pretpostavke kao činjenice pojavnih oblici mogu da se svedu pod zakonitosti koje su karakteristične za razvoj naše akcentuacije — cirkumfleksni akcenat sa oblika *mę, tę i sę* se prenosio na prijedloge po zakonu o starom štokavskom prenošenju akcenata u vidu silaznog akcenta na prvi slog akcenatske cjeline: *zā me*, *prědā me*, a akutirani po zakonu o novom štokavskom prenošenju na završni slog prijedloga u vidu uzlaznog akcenta: *zā me* i *predā me* — čini nam se da opozicije *nā vodu* (*na vōdu*) i *zā brata* (*za brāta*) ne mogu bez rezerve poslužiti za utvrđivanje izvora opozicije između oblika *zā me*, *prědā me* i *zā me*, *predā me*.

15. Iako se zaključak da su zamjenički oblici *mę, tę i sę* bili cirkumfleksno intonirani, zbog toga što postoji suodnos između akcenatskih likova prijedloško-zamjeničkih veza tipa *prědā me*, (*zā me*) i

²⁵ Vidi: M. Mulić, *Osnove ruske akcentologije*, Sarajevo, 1974, 16.

²⁶ Akcenatske promjene u proklizi pokazuju da akcenat u oblicima *nōgu* i *krāvu*, isti sa aspekta sinhronije, nije istog porijekla, prvi je iskonski cirkumfleksne prirode, dok je drugi akutske.

prijedloško-imeničkih tipa *nā ruku*, ne može dovesti u pitanje, tvrdnja da su zamjenički oblici, i pored suodnosa akcenatskih likova tipa *zá me* i *zā kravu*, bili i akutirani, čak i ako se ne može oboriti, nije u toj mjeri uvjerljiva da bi se bezrezervno mogla prihvatiti. I to ne samo zbog toga što je neobično da jezička jedinica sa minimalnom strukturom nosi sve prozodijsko bogatstvo jednog jezika nego i stoga što se neke činjenice ne mogu lako u nju uklopiti.

Put od akutiranih zamjeničkih oblika do akcenatskih likova tipa *zá me* samo je prividno jednostavan. Sagledavanjem pojava u cjelini u razvoju našeg jezika, mnogo štošta se pokazuje složenijim nego što se to u prvi mah čini. Novoštokavsko prenošenje, u procesu koga su se mogli javiti oblici tipa *zá me*, *zá te*, *zá se* i sl., veže se za XV stoljeće²⁷, a kao što je već istaknuto²⁸, proces potiskivanja starih akuzativnih oblika ličnih zamjenica genitivnim formama *mene*, *tebe*, *sebe*, iz pozicija toničkih riječi, vršio se između XI i XIII stoljeća. To znači da najmanje jedno, a možda i dva stoljeća oblici *me*, *te* i *se* nisu bili akcenatski samostalne riječi prije nego što je došlo do novoštokavskog prenošenja akcenta na prijedloge.

Mada se može reći da je akcenatski lik *zā mē* mogao da egzistira i u međuperiodu ovih dvaju procesa, kao što je zasigurno egzistirao i akc. lik *rūkā*, teško je povjerovati da je to tako stvarno i bilo, odnosno da je *zā mē* poimano kao jedna riječ i izgovarano sa akcentom na zamjeničkom dijelu. Prijedložno-padežno značenje ove sintagme očuvano je do danas pa ni tada nije moglo biti narušeno. Izgovor *zā mē* podupirao bi, pa možda i očuvao, oblik ovih zamjenica kao toničkih riječi i u ostalim pozicijama u rečenici. Prije će biti da su veze prijedloga i akuzativnih oblika zamjenica izgovarane sa akcentom na prijedlogu i u vrijeme kada su ovi oblici bili toničke riječi i da je to, između ostalog, ubrzalo potiskivanje starih akuzativnih oblika oblicima genitiva iz ostalih pozicija toničkih riječi, nego da se akcenat na zamjenici u vezi s prijedlogom očuvao duže od akcenta na tim istim oblicima u toničnim pozicijama u rečenici. A ako je to tako, odnosno ako u XV stoljeću ne možemo naći mjesto za akcenatski lik *zā mē*, onda ne možemo braniti ni tvrdnju da su stari akuzativni oblici ličnih zamjenica *mę*, *tę* i *sę* bili akutirani.

16. Dok za akcenatske likove tipa *prědā me*, (*zā me*), koji su neosporno stariji od likova *zá me* (*predā me*), ne postoji drugi put za razvoj nego cirkumfleksna intonacija zamjeničkog dijela sintagme, odnosno povezivanja sa procesom koji se odvijao u sintagmama tipa *nā ruku*, dotle se akcenatski likovi tipa *zá me* (*predā me*) ne moraju

²⁷ Mišljenja istraživača ni ovdje nisu ujednačena. Matešić pojavu veže za 13/14. stoljeće, o.c. 31; Peco navodi kraj XIV i početak XV u kome se očituju rezultati prenošenja, o.c. 51, mada većina ipak smatra da je to bilo u XV stoljeću. H. Sklöd, švedski slavist, u knjizi *Zur Chronologie der štokavischen Akzentverschiebung* (Lund 1922) ovu je granicu pomjerio poslije XV stoljeća.

²⁸ Uz podatke iznesene u fusnoti 16 moglo bi se još dodati da se oni odnose na pisanu praksu, koja je uvijek zaostajala za jezičkim stanjem.

vezati samo za proces prisutan u vezama tipa *zà kravu, prekò brata*, odnosno izvoditi iz akutiranih zamjениčkih oblika, nego se mogu vezati i za akcenatske likove punih zamjениčkih oblika sa prijedlozima u istom padežu: *zà mene, nà tebe, kòd sebe*.

Povezivanjem akcenatskih likova kraćih oblika ličnih zamjenica sa prijedlozima tipa *zá me* sa akc. likovima punih zamjениčkih oblika sa prijedlozima: *zà mene* i izvođenjem prvih iz drugih eliminiše se kamen spoticanja — akcenatska dvostrukost starih akuzativnih oblika ličnih zamjenica, a time uprošćava problematika akcenatskih odnosa u vezama prijedloga i kraćih oblika ličnih zamjenica. I što je naročito važno, pri svemu tome ne narušavaju se zakonitosti prisutne u našoj akcentuaciji ni sa dijahronog ni sa sinhronog aspekta.

17. Polazeći od iznesenog, dvostrukost akcenatskih likova kraćih oblika ličnih zamjenica sa prijedlozima, odražena u standardnom srpsko-hrvatskom jeziku u vidu tipova *zá me* i *prědā me*, ne bi se zasnivala na akutskoj i cirkumfleksnoj intonaciji starih akuzativnih oblika ličnih zamjenica, nego na različitim polaznim osnovama.

Oblici *zá me* i *prědā me* su primarni u odnosu na oblike *zá me* i *predā me*. Njihov akcenatski lik se direktno naslanja na cirkumfleksno intonirane stare oblike akuzativa ličnih zamjenica. Jediní detalj za koji odgovor nije toliko providan je kvantitet završnog vokala prijedloga, mada ni tu nema ničega što se ne bi moglo lako uklopiti u karakteristične pojedinosti u razvoju našeg akcenatskog sistema.

Dužina završnog vokala u vezama prijedloga i kraćih oblika zamjenica danas posljedica je ujednačavanja akcenatskog lika u svim vezama ovoga tipa, mada je nekada bila karakteristična samo za one veze u kojima je završni vokal prijedloga bio iskonski dug. Budući da u procesu skraćivanja iskonski dugih vokala pozicija dužine u vezama ovog tipa (*nā mē*) nije bila ugrožena²⁹, logično je pretpostaviti da je, zbog frekventnosti ovakvih veza, kvantitet završnog vokala prijedloga iz njih prenesen na veze u kojima je prijedlog imao iskonski kratak (*pō mē*) ili naknadno razvijen vokal *a* (*predā me*).

Učvršćivanju dužine završnog vokala mogli su pomoći i akcenatski likovi tipa *zá me* i *predā me*, gdje su uzroci kvantiteta mogli biti sasvim druge prirode. Naime, ukazujući na slabosti teze da su ovi akcenatski likovi nastali u procesu kontinuiranog razvoja iz veze prijedloga i akutiranog oblika akuzativa ličnih zamjenica, istakli smo da su oni mogli nastati i od oblika *zà mene, nà tebe* itd. onog trenutka kada su se zamjениčki oblici *me, te* i *se* počeli doživljavati kao njihovi kraći oblici. Dužina završnog vokala prijedloga pri izvođenju akcenatskog lika *zá me* od *zà mene* javlja se kao kompenzacija za izgubljeni fonološki kvalitet. Da ovakav pristup nije bez osnova, odnosno da morfološka struktura riječi ili akcenatske cjeline može biti povezana sa prozodijskom slikom, potvrđuju brojni primjeri kako sa sinhronog ta-

²⁹ Vidi: A. Peco, o. c., 25.

ko i sa dijahronog aspekta: *grāđanin/grāđāni*; *grād (grāđv)/grādovi* itd³⁰.

18. Osvjetljavanje porijekla akcenatskih likova *zâ me*, *prêdâ me* i *zá me* i *predá me* vodi ka zaključku da oblici *zâ me* i *prêdâ me* imaju čvrst oslonac u dijahroniji, a *zá me* i *predá me* u sinhroniji. Mada su prvi primarni, izvorni su i sa dužom tradicijom u jeziku, a drugi, zbog mogućnosti uspostavljanja korelacije sa akcenatskim likom veza punih zamjeničkih oblika, psihološki bliži, u standardnom jeziku ni jedni nisu prisutni u cjelini. Kod veza jednosložnih prijedloga i kraćih zamjeničkih oblika prevladao je noviji akcenatski lik dok se kod veza dvosložnih prijedloga i istih zamjeničkih oblika sačuvalo staro stanje. Na prvi pogled takav ishod iznenađuje, ali kad se situacija sagleda malo dublje, u razvoju konačnog stanja: *zá me* i *prêdâ me* nema ničeg što bi bilo neobično.

Za situaciju za koju je bio dovoljan jedan akcenatski tip sa dvije površinske realizacije: *zâ me* i *prêdâ me*, u jezičkom razvoju pojavio se još jedan, također sa dva lika: *zá me* i *predá me*. Mada se i jedan i drugi tip mogu naći dosljedno očuvanim po perifernim zonama štokavskog dijalekta³¹, tamo gdje su se srela oba došlo je do nužnog uprošćavanja — ponovnog svođenja na dva površinska lika. Nije slučajno da su to upravo *zá me* i *prêdâ me*, mada se moglo očekivati da noviji oblici dosljedno potisnu starije. Što to nije bilo tako, razloge treba tražiti u sljedećem:

Izvorno jednosložni prijedlozi iz veza prijedloga i zamjenica sačuvali su svoj morfološki lik do danas te je na planu sinhronije njihova struktura ista u vezama sa kraćim i u vezama sa punim zamjeničkim oblicima: *za me*, *za mene*. Stvaranjem novijeg akcenatskog lika *zá me*, prema akcenatskom liku veza prijedloga sa osnovnim zamjeničkim oblicima, *zâ mene*, npr. ostvarena je korelacija akc. likova kraćih i dužih zamjeničkih oblika sa prijedlozima: *zá me/zâ mene*. Budući da prema liku *zâ me* nije razvijen lik *zâ mene*, u sistemu odnosa korelacije likova kraćih i punih zamjeničkih oblika sa prijedlozima on je ostao izolovan: *zá me : zâ mene*, ali *zâ me : Ø*, te je to uz veću frekventnost veza prijedloga i punih zamjeničkih oblika, koji su podržavali akc. lik *zá me*, dovelo do potiskivanja starijeg akcenatskog lika *zâ me* novijim *zá me*.

Za razliku od jednosložnih prijedloga, izvorno dvosložni prijedlozi koji su završavali na poluglas, a to znači gotovo svi, doživjeli su morfološku modifikaciju i u sinhroniji se strukturno razlikuju u vezama sa kraćim i dužim zamjeničkim oblicima — u prvim razvijaju tzv. pokretni vokal: *preda me*, dakle figuriraju kao dvosložni, dok u drugim umjesto pokretnog vokala *a* imaju *Ø* morfem, tj. figuriraju

³⁰ A. Belić u *Akcenatskim studijama*, Beograd 1914, iznosi mišljenje da je promjena sklopa riječi bila presudna za složene akcenatske promjene u historijskom razvoju naše akcentuacije, kako kvantitativnog tako i kvalitativnog karaktera.

³¹ Vidi fusnotu 23, iz koje se vidi da centralno štokavsko područje nije očuvalo dosljedno staro, niti prihvatilo novo stanje.

kao jednosložni: *pred mene*³². Ovakav razvoj nije dozvolio uspostavljanje odnosa korelacije kao kod veza u kojima su prijedlozi završavali na vokal. Veze sa punim zamjениčkim oblicima razlikovale su se od veza sa kraćim strukturom i prijedloškog i zamjениčkog dijela: *pred mene/preda me*, te se među njima nije osjećao onaj stepen suodnosa kao kod veza tipa *za me/za mene*. Zbog toga novi akcenatski lik *predā me* nije imao snažan oslonac u liku *prēd mene* kao *zā me* u *zà mene*, te nije ni mogao potisnuti stari akcenatski lik *prēdā me*, nego se sa njim izjednačio. Proces je u ovim vezama išao drugačijim putem — ujednačavanjem akcenta u istim morfološkim strukturama: *prēdā me/predā me* i njegovom oponiranj u akcentu drugačije morfološke strukture: *prēd mene*.

19. Svođenje četiri površinske realizacije, potvrđene u dijalektima kao dva akcenatska tipa: *zā me*, *prēdā me* i *zá me* i *predā me* na dvije površinske realizacije dvaju tipova: *zá me* i *prēdā me*, čak i ako nije teklo pod uticajem uzroka koji su navedeni, prirodan je proces u razvoju svakog jezika i u skladu je sa zakonom ekonomičnosti kao jednom od osnovnih jezičkih zakona. Budući da bogatstvo pojavnih oblika nije bilo iskorišteno na funkcionalnom planu, akcenat u ovim vezama nema fonološku funkciju, nije bilo mjesta u sistemu za paralelne oblike: *zá me* i *zā me*, odnosno *predā me* i *prēdā me*. Od četiri teoretske mogućnosti: a) *zā me* i *prēdā me*, b) *zá me* i *predā me*, c) *zá me* i *prēdā me* i d) *zā me* i *predā me*, prve tri su ovjerene, a i b samo u dijalektima, a c u književnom jeziku i dijalektima, dok četvrta, suprotna standardnojezičkoj normi ni u štokavskim dijalektima kao cjelina nije prisutna.

РЕЗЮМЕ

В своей статье автор освещает два вопроса связанных с проблематикой сочетаний предлогов с краткими формами личных местоимений:

а) адекватность термина энклитические формы местоимений для кратких форм личных местоимений, которые вместе с предлогами создают падежные синтагмы,

б) происхождение различий в ударении в формах сочетаний односложных и двусложных предлогов с местоименными формами *me*, *te*, *se*.

Касаясь первого вопроса автор подчёркивает, что термен энклитические формы личных местоимений для форм *me*, *te*, *se* а в особенности для *ni* не адекватный, потому что первые появляются и с предлогами как целое, обь единённое одним ударением; в то время как последняя форма *ni* никогда не может оказаться в чистом энклитическом положении.

При рассмотрении типологических различий природы ударения в сочетаниях односложных и двусложных предлогов с краткими формами местоимений *zá me* и *prēdā me*, автор не считает, что они происходят из циркумфлексной и акутовой интонаций старых местоимений *me*, *te*, *se* в прошлом. Он также ставит под вопрос развитие фром *zā me*, *prēdā me*

³² Izuzetak je kombinacija prijedloga sa instrumentalnim oblikom *mnom*, gdje se zbog fonoloških razloga javlja pokretno *a*: *preda mnom*.

как результат новоштокавского перенесения акутовых ударений на предлог. При этом автор уверен, что аргументы идут на пользу утверждения о развитии этих форм под влиянием формф ударения в со четаниях предлогов с полными формами местоимений: *zà mene*.